

**ABDURAZZOQ FAQIRIY – MILLIY UYG‘ONISH
DAVRI O‘ZBEK ADABIYOTI VAKILI**

*Abdullayeva Guliston Sultanovna, Ranch texnologiya universiteti
katta o‘qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi*

**ABDURAZZOQ FAQIRI IS A REPRESENTATIVE
OF UZBEK LITERATURE OF THE PERIOD OF
NATIONAL RENAISSANCE**

*Abdullayeva Guliston Sultanovna, senior lecturer at Ranch
University of Technology, independent researcher*

**АБДУРАЗЗОК ФАКИРИ – ПРЕДСТАВИТЕЛЬ
УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ПЕРИОДА
НАЦИОНАЛЬНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ**

*Абдуллаева Гулистон Султановна, старший преподаватель
Технологического университета Ранч, независимый
исследователь*

<https://orcid.org/0009-0002-2937-6784>

e-mail:

gulistonabdulayeva@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm adabiy muhitining taniqli vakillaridan hisoblangan Abdurazzoq Faqiriyning ma’rifatparvarlik ruhida yozilgan she’rlari tahlilga tortiladi. Ayniqsa, uning yangi maktablar targ‘ibiga bag‘ishlangan she’rlari, hajviy yo‘nalishda bitilgan asarlari milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyotining go‘zal namunalari ekanligi ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Faqiriy, ma’rifatparvarlik, yangi maktablar, hajviya, badiiyat, mahorat, Muqimiy, Tavallo, So‘fizoda.

Abstract: In this article, the poems written in the apperence of enlightenment by Abdurazzaq Faqiri, who is considered one of the famous representatives of Khorezm's literary environment, are analyzed. In particular, it is shown that his poems dedicated to the promotion of new schools, his comic works are beautiful examples of Uzbek literature of the period of national renaissance.

Key words: Faqiri, enlightenment, new schools, humor, artistry, skill, Muqimi, Tavallo, Sufizoda.

Аннотация: В данной статье анализируются стихи одного из известных представителей хорезмской литературной среды Абдураззака Факири, написанные в духе просветительства. В частности, указывается, что его стихотворения, посвященные пропаганде новометодной школы, а также юмористические произведения являются прекрасными образцами узбекской литературы периода национального возрождения.

Ключевые слова: Факири, просветительство, новометодные школы, юмор, художественность, мастерство, Мукими, Тавалло, Суфизода.

KIRISH. XIX asr oxiri – XX asr boshlari Xorazm adabiy muhitida ma’rifatparvarlik va jadidchilik g‘oyalari adabiyotning asosiy g‘oyalardan biriga aylandi. Bu davr adabiyotining taniqli vakili Abdurazzoq Faqiriy (1880-1825) ijodida ham yuqoridagi kabi g‘oyalar badiiyat mezonlari asosida samarali qo‘llanildi. Uning milliy uyg‘onish mavzusida yozgan she’rlari, “Faloniy”

turkumidagi qit‘alari davr adabiyotining go‘zal namunalari sifatida e’tirof etildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Abdurazzoq Faqiriy hayoti va ijodi xususida Laffasiy, Bobojon Tarroh Xodim tazkiralarda ma’lumot berilgan. Bu tazkiranavislar shoir hayot yo‘liga ko‘proq e’tibor qaratgan bo‘lib, ijodining ba’zi qirralari xususida fikr-mulohazalarini

bayon etishgan. Adabiyotshunoslar F.Musamuhamedova, V.Mirzayev, N.Qobulovlar tadqiqotlari shoir ijodining monografik o'rganilganligi bilan ajralib turadi. Biz ushbu kichik tadqiqot ishimizda qiyosiy-tarixiy, germenevtik, struktural tahlil metodlaridan foydalandik.

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Abdurazzoq Faqiriy 1880-1925-yillarda yashab ijod etgan. U shoir bo'lish bilan birga xattotlik va naqqoshlik bilan ham shug'ullangan. O'z davrining taniqli xattoti Xudoybergan Devonovning shogirdi bo'lgan.

U 1914 - 1915-yillarda devon tuzgan. Devondagi she'rlar mumtoz adabiyot an'analari asosida yozilgan. Ushbu devondan shoirning g'azal, masnaviy, murabba', muxammas, musaddas, mustazod, ruboiy, chiston kabi janrlarda yozgan she'rlari o'rin olgan. Uning ma'rifatparvarlik, taraqqiyparvarlik ruhida yozilgan she'rlari "Daftari ash'ori jadida" ("Yangi she'rlar daftari") ga jamlangan.

Hayotining so'nggi yillarida yozilgan ba'zi she'rlari "Yug'urmiya" to'plamiga kiritilgan. Faqiriy qalami o'tkir, badiiyatda mohir, hajviyotda oldingi saflarda turuvchidir. Faqiriy zamonasining ilg'or vakiliga bag'ishlab yozgan she'rida bu shaxsning ma'rifatparvarligiga ham alohida e'tibor qaratadi. Faqiriy barcha fazilatlariga ega, shu jumladan, ilm ahliga homiy bo'lgan kishilarning ta'rifini alohida mehr-u muhabbat bilan tasvirlaydi. Ularni duo qiladi. Farovon yurt, farovon jamiyat uchun yuksak fazilatli insonlar kerakligiga ishora etadi:

*Xususan hovlingizga bo'lsa mehmon tolibi ilmlar,
Alarga izzatingiz, xizimatingiz bebaho bo'lg'ay.
Faqir aylar duongiz xolisolliloh kecha-kunduz,
Berib bisyor farzand, yoringiz doimo xudo bo'lg'ay¹.*

Faqiriy 1920-yillarda ilm-ma'rifat, yangi maktablar targ'ibiga katta e'tibor qaratdi. Ochilayotgan yangi maktablar yangi davrning jarchisi ekanligi, jaholat qasrining buzuvchisi ekanligi shoirning dilini to'lqinlantiradi. Faqiriy nazdida, u ko'rgan, o'qigan madrasalar fisq-u bid'atning makoni. To'g'ri, barcha madrasalar haqida ham yuqoridagi kabi salbiy fikrni bildirib bo'lmaydi. Chunki bu madrasalarda ne-ne ulug'lar

saboq olgan. Fan sir-asrorlarini egallaganlar. Afsuski, Faqiriy yashagan davrga kelib ba'zi madrasalar ta'limida ham kamchiliklar kuzatildi. Ana shularni ko'rgan Faqiriy o'zi ko'rgan ayrim madrasalar haqida salbiy fikrlar bildirgan. Shoir yozadi:

*Bilingkim, toza davron jarchisidir yangi maktablar,
Jaholat qasrini ham buzg'usidir yangi maktablar.
Agarchi madrasalar fisq-u bid'atga makon erdi,
Vale ilm-u hunarlar partavidur yangi maktablar².*

Ba'zi madrasalarda o'qish juda cho'zilib ketgan. Shundaylari bor ediki, madrasalarda 10-15 yil o'qib ham ismini yozolmasdilar. Bu esa shoirmi juda g'azablantiradi.

Yangi maktablar esa o'n oyda o'quvchilarni savodxon etib chiqarishi mamnunlik bilan tasvirlanadi. Ilm insoniyatni baxt-iqbol manziliga yetkazishi, sidqidildan o'qiganlarni, albatta, saodat manziliga eltishi faxr bilan bayon etiladi:

*O'n-o'n besh yil o'qubon na yozolmas erdi ismini,
O'n oyda bas savodxon etgusidir yangi maktablar.
Bashar iqbol-u baxti manziliga yetkazur, albat,
O'qusoz sidqidildan eltgusidir yangi maktablar¹.*

Toshkent adabiy muhitida ham maktab mavzusi yetakchi mavzulardan edi. Bu adabiy muhit vakillaridan To'lagan Xo'jamiyorov Tavallo maktab ta'rifiga alohida she'r bag'ishlagan. U maktabdan har bir beodob odob o'rganishi, har bir betob bu dargohdan davo topishi, maktab ko'ngil boyligiga ko'p noyob durlar hadya etishi xususida go'zal ta'riflar beradi:

*Muqarrar o'rganur har beadab odob maktabdan,
Davo shaksiz topar har bedavo betob maktabdan.
Ko'ngil ganjina o'lg'on pur durri noyob maktabdan,
Maorif tashnasi kimga bo'lur serob maktabdan,
Qarig'on dil o'lur, albatta, bir maktab maktabdan².*

Yuqoridagilardan ko'rinadiki, Faqiriy Xorazmda, Tavallo Toshkentda bo'lishiga qaramasdan ular maktab-maorif ta'rifida bir-biriga yaqin fikrlarni she'rga soldilar. Albatta, ularning maqsadlari mushtarak edi. Har ikkala shoir ham ilm-ma'rifatgina yurtni taraqqiy etgan davlatlar qatoriga qo'sha olishini anglab yetgan edilar.

Ma'lumki, milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyotining o'ziga xos jihatlaridan biri

¹ Faqiriy. She'rlar (Nashrga tayyorlovchi V. Mirzayev). Toshkent: 1972. 101-bet.

² O'zbek adabiyoti. To'rt tomlikka ilova. Beshinchi tom. Ikkinchi kitob. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Badiiy adabiyot nashriyoti, 1968. 257-bet.

¹ Yuqoridagi manba. 257-bet.

² Tavallo. Millat sadosi. Nashrga tayyorlovchi Dildora Rahmonova. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015. 147-bet.

hajviyotning rivojlanganidir. Xususan, hajviyotda adresli tanqid kuchaygan. Biz bu davr adabiyotida Muqimiy, Zavqiy, Tavallo, Soʻfizoda va boshqalarning ijodida hajviy asarlar yozishga keng oʻrin berilganiga guvoh boʻlamiz. Xorazm adabiy muhitida esa Abdurazzoq Faqiriy ijodida hajviy sheʼrlar uchraydi. Jumladan, uning “Tavsifi Tagʻoy soʻfi”, “Taʼrifi bir ajab bangi” sheʼrlari sof hajviy asarlardir. Shoir Tagʻoy Soʻfi taʼrifini keltirar ekan, uning buqalamunday turli qiyofaga kirishini, oʻzini goh voiz, goh hofiz, goh zohid, goh kosibga oʻxshatishini mahorat bilan tasvirlaydi. Baʼzan olibsotarlikni kasb qilib, odamlarni chuv tushirishi qalamga olinadi. Faqiriy uning qiyofasini mubolagʻalardan foydalangan holda shunday chizadiki, beixtiyor chehrangizga kulgu yuguradi:

*Taajjub katta qilmish jussasin haq, chun minoradek,
Yursa tebranur yer, koʻrgan ot urkor Tagʻoy soʻfi.
Agarchi naʼra ursa, jumla maxluq zahrasin yorgʻay,
Teva yonidin oʻtsa, teva ham hurkar Tagʻoy soʻfi.
Taom yer boʻlsa yuhodek toʻyargʻa aqli yetmaydur,
Va lekin qancha toʻysa ham sahar bedor Tagʻoy soʻfi.*

*Toʻyib, kekirganin har kim eshitsa, boʻlgʻusi lohaz,
Koʻmirchi teva baqirgʻanigʻa oʻxshar Tagʻoy soʻfi¹.*

Faqiriy Tagʻoy soʻfi hayotining turli manzaralarini, uning feʼl-atvorini, tili bilan dili boshqa-boshqaligini, insoniylikdan yiroq bir nusxa ekanligini gohi kulgili, gohi nafratlanarli tarzda tasvirlaydi, oʻzining hajvchilik iqtidorini koʻrsatadi.

Faqiriyning yana bir hajviyasi “Taʼrifi bir ajab bangi” deb nomlanadi. Shoir uning taʼrifini keltirar ekan, Xivaqda unga oʻxshash bangi yoʻqligini, u ajabtovur kimsa ekanligini hajvga oladi: *Bu Xivaq ichra turluk bangilar yoʻqtur bunga monand,*

*Tamomi bangilar bir yonadur, bu bir taraf bangi.
Taajjub qilmangiz, ey doʻstlar, andek qilay taʼrif,
Aningdek yoʻq jahonda turk-u tojik, ne arab bangi.
Hama bangi chekib kayf aylasa, bu yer, sira toʻymas,
Bu bangilarni yuhosimu, bilmon ne sabab bangi?²*

Insoniylik qiyofasini yoʻqotgan bu kishi givohvandlik balosiga ham yoʻliqqan. U bangi ilinjida har narsaga tayyor. Shoir Faqiriy bangi tasvirini berar ekan, oʻrni bilan undan nafratlanadi. Baʼzan esa achinish bilan qaraydi. Hatto Alloh

hayvonlarda ham bu kasallikni paydo qilmagay, deya niyat qiladi. Shoir bu balo millatlar kushandasi ekanligini, tuzalmas ofatligini eslatganday boʻladi. Sheʼr yakunida Faqiriy baribir adresli hajviya ekanligini eslatganday boʻladi. Oʻzi taʼrif-u tavsifini keltirgan bangi xalq orasida Qori Xudik deb atalishini, uning laqabi “Toʻmmiq” ekanligini keltiradi. Xudik ismi Xudoybergan ismining qisqartirilgani, “toʻmmiq” soʻzi adabiy tilimizda choʻloq, lang, oqsoq maʼnolarini anglatadi. Koʻrinadiki, Faqiriy baʼzi bir zamondoshlarining jirkanch qiyofasini hajvga oladi. Bangilik, giyohvandlik bedavo dard ekanligini eslatadi. Yurtdoshlarini oʻz asarlari qahramonlariga oʻxshamasliklari kerakligini uqtirgandek boʻladi. Yangi davr kishilari hajviyalarda tasvirlangan illatlardan xoli boʻlishlarini istaydi.

XULOSA. Abdurazzoq Faqiriy Xorazmdagi maʼrifatparvarlik va jadidchilik harakatining faol aʼzolaridan hisoblangan. U ijodining birinchi bosqichida mumtoz adabiy anʼanalar taʼsirida ijod qilgan boʻlsa, ikkinchi bosqichida maʼrifatparvarlik, taraqqiyparvarlik mavzusida samarali ijod etdi. U yangi maktablar ochilishini olqishladi, oʻqitishning zamonaviy turlaridan foydalanilganligini sheʼrga soldi. Hurriyat, erk-ozodlikni tarannum etuvchi asarlar yozdi. Oʻrni kelganda davlat boshligʻi – Xiva xonini ham oʻz sheʼrlarida ayab oʻtirmadi. Davrining muammolariga bagʻishlangan hajviyalar yozib, oʻzining badiiy iqtidorini namoyon qildi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Faqiriy. Sheʼrlar (Nashrga tayyorlovchi V. Mirzayev). Toshkent: 1972. 101-bet.
2. Oʻzbek adabiyoti. Toʻrt tomlikka ilova. Beshinchi tom. Ikkinchi kitob. Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi Badiiy adabiyot nashriyoti, 1968. 257-bet.
3. Yuqoridagi manba. 257-bet.
4. Tavallo. Millat sadosi. Nashrga tayyorlovchi Dildora Rahmonova. Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015. 147-bet.
5. Abdurazzoq Faqiriy. Sheʼrlar. Nashrga tayyorlovchi Valijon Mirzayev. Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1972. 34-35-bet.
6. Yuqoridagi manba. 37-bet.

¹ Abdurazzoq Faqiriy. Sheʼrlar. Nashrga tayyorlovchi Valijon Mirzayev. Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1972. 34-35-bet.